

Fred Kaplan

”En bro för mycket”

NATO efter muren

Ur *New York Review of Books*, 13 mars 2022

Denna artikel, som egentligen är en bokrecension, tar sin utgångspunkt i situationen 1990, då Sovjetunionens sammanbrott tog fart och beskriver hur NATO därefter kom att utvidgas alltmer. En detalj i sammanhanget är påståendet, som ofta framförts från ryskt håll och av USA-kritiker från vänster, att USA 1990 hade lovat Sovjetunionen/Ryssland att inte utvidga NATO österut ”en tum”. Artikelförfattaren menar att det finns ett visst mått av sanning i detta, men att det inte handlade om ett direkt löfte och att det i synnerhet inte formaliserats i ett avtal. Det som diskuterades vid den aktuella tidpunkten var återföreningen av Tyskland och om det skulle få ingå i NATO eller inte. Gorbatsjov gick till slut med på att tyskarna måste själva få bestämma det och på så sätt kom det återförenade Tyskland att bli NATO-medlem (för detaljer se artikeln nedan).

Artikeln visar att utvecklingen därefter har genomgått flera olika faser, där NATO steg för steg framflyttat sina positioner. Exempelvis fick Clinton Jeltsin att acceptera att de baltiska staterna NATO-anslöts genom att som motprestation erbjuda Ryssland medlemskap i några viktiga väst-institutioner. Intressant är att det fanns åtskilliga i Washington som, av olika skäl, inte gillade NATO-utvidgningen eller åtminstone ansåg att man kraftigt borde begränsa den. Och, det är viktigt att känna till: de som var mest pådrivande när det gällde NATO-utvidgningen, det var länderna i Central- och Östeuropa, som fruktade Moskva och därför ville försäkra sig om stöd via Nato.

Artikeln avslutas med att resonera kring ett antal viktiga frågor, såsom vad som hade hänt om NATO *inte* utvidgats österut och om det hade funnits ett annat bättre sätt att tillgodose Central- och Östeuropas säkerhetskrav utan att hota ryska intressen (som Moskva såg dem), m m.

Artikelförfattaren Fred Kaplan var chef för *Boston Globes* redaktion i Moskva mellan 1992 och 1995. Nu skriver han om nationella säkerhetsfrågor i *Slate*. Hans senaste bok är *The Bomb: Presidents, Generals, and the Secret History of Nuclear War*.

Undertecknad har kompletterat artikeln med noter (med bl a källhänvisningar), en bilaga och Lästips.

MF

Till och med de mest entusiastiska förespråkarna för Natos utvidgning sedan Sovjetunionen imploderat insåg att det fanns gränser – och en av dem var Ukraina.

Det sista Joe Biden torde ha väntat sig när hans dröm om att bli USA:s president i januari 2021 gick i uppfyllelse var att han ett år senare skulle behöva hantera en rysk invasion av Ukraina och den största väpnade konflikten i Europa sedan andra världskriget. Så var det inte tänkt. Det nya hotet var ju Kina. *The Quad* – alliansen mellan USA, Japan, Indien och Australien, avsedd att motverka Beijings geopolitiska ambitioner – var huvudfokus i Washingtons utrikespolitik. Och så plötsligt hade Vladimir Putin, angelägen om att styrka Rysslands status som stormakt, bestämt sig för att återerövra den nästa största delrepubliken i

det forna Sovjetunionen. Invasionens omfattning och brutalitet har chockerat: men för den som är gammal nog att minnas hur kalla kriget slutade – med Sovjetunionen på rygg och en rad amerikanska presidenter i färd med att låta militäralliansen Nato expandera (eller ”bygga ut”, som deras rådgivare föredrog att formulera det i ett försök att undvika anklagelser om neo-imperialism), till att inkludera i det närmaste varenda en av de nationer i Central- och Östeuropa, som under ett halvsekel varit vasaller till Kreml – kom attacken, i varje fall inledningsvis, inte som någon större överraskning. Det var en reaktion som legat och väntat.

Not One Inch: America, Russia and the Making of Post-Cold War Stalemate, M E Sarottes ytterst detaljerade, grundligt genomarbetade, och livfulla skildring av Natos utvidgning under första årtiondet efter att kalla kriget var över, ger intryck av att Putin har goda skäl att reta sig på hur USA och dess allierade sög upp de västra delarna av det imperium som tidigare tillhört hans land – fast inte så goda skäl som han tycks tro. Sarotte, professor i historia vid John Hopkins-universitetet, har hämtat titeln till sin bok från Putins återkommande hänvisningar till ett påstått ”löfte” av ledare för USA i slutet av kalla kriget att inte utvidga Nato till det maktvakuum som uppstått i Central- och Östeuropa. ”Inte en tum österut, hette det på 1990-talet”, sade Putin i ett tal i december 2021. ”De lurade oss – rejält och fräckt”.

Men som Sarotte visar gav USA inga sådana löften. Den 9 februari 1990, strax efter att Berlinmuren fallit, men innan Sovjetunionen imploderat, träffades USA:s utrikesminister James Baker och Michail Gorbatsjov. Den sovjetiske ledaren hyste inte några illusioner om att han skulle kunna förhindra enandet av Öst- och Västtyskland, men han ville ha försäkringar om att den nya tyska staten inte skulle bli medlem av Nato, den USA-ledda militärallians som bildats 1949 för att hålla tillbaka Sovjetunionen. Västtyskland hade varit medlem av Nato sedan 1955, Östtyskland var medlem av den sovjetkontrollerade Warszawapakten. Att låta ett enat Tyskland bli en del av Nato vore att alltför brutalt gnugga in nederlaget i ryssarnas ansikten. Enligt Gorbatsjov vore det bättre om det nya Tyskland blev neutralt. Baker svarade att ett enat neutralt Tyskland kanske inte låg i någons intresse över huvud taget, kanske skulle det då till och med välja att bygga upp en egen kärnvapenarsenal. Enligt mötesprotokollet ställde Baker följande fråga:

Vilket föredrar Ni, ett enat Tyskland utanför Nato, oberoende och utan några amerikanska trupper, eller ett enat Tyskland knutet till Nato, med garantier för att Natos jurisdiktion inte kommer att flytta en enda tum österut från dess nuvarande positioner?

Det var en fråga, inget löfte. Gorbatsjov svarade att om man ställde frågan så föredrog han det senare alternativet. Baker svarade att det gjorde han också. Men väl tillbaka i Washington blev Baker uppläxad. ”Åt helvete med det där!”, utropade president George Bush [d.ä. ö.a.] och avfärdade därmed tanken på att låta ryssarna ha något att säga till om beträffande den nya tyska statens politik. ”Vi vann och de gjorde det inte. Vi kan inte låta ryssarna sno åt sig en seger ur gapet på ett nederlag”.¹ Och därefter skulle Baker aldrig mer nämna uttrycket ”inte en tum”.

Men problemet gick inte att komma undan så enkelt. Sovjetunionen – som ännu inte upplöstes vid denna tidpunkt – hade tusentals trupper och flera hundra taktiska kärnvapen i den östra delen av Tyskland, vilket gav Gorbatsjov möjlighet att sätta sig upp mot alla försök att etablera någon nyordning i hjärtat av Europa. Bush, Tysklands förbundskansler Helmut Kohl och andra ledare i Väst oroade sig över vad de skulle behöva gå med på för att Gorbatsjov i sin tur skulle gå med på att låta ett enat Tyskland ingå i Nato och dra hem de sovjetiska trupperna och vapnen. Märkligt nog gav Gorbatsjov upp det enda starka kort han hade i en annars ganska dålig hand. Vid ett möte med Gorbatsjov efter dennes samtal med James Baker frågade Helmut

¹ Sarotte a.a., s 73 (yttrat i samtal med Kohl, 24 feb. 1990).

Kohl honom om han var överens om ”att det nu var tyskarna själva som måste få bestämma” över allt som hade med det tyska enandet att göra. Gorbatjov sade att detta låg ”mycket nära” hans egen uppfattning.²

Kohl blev helt häpen. Han började öppet skryta om att Gorbatjov gått med på Tysklands enande utan några villkor – och Gorbatjov protesterade inte. Sovjetunionens utrikesminister Eduard Sjevvardnadze skrev senare i sina memoarer att eftergiften gjort honom ”melankolisk och fatalistisk”. Bush tillkännagav att ett enat Tyskland skulle bli fullvärdig medlem av Nato. Kohls uppgift blev nu att blidka Gorbatjov – vars ekonomi drogs med stora problem – med omfattande ekonomiskt stöd.³

Och därmed låg mönstret fast under det närmaste årtiondet: Nato utvidgades, först till det forna Östtyskland, sedan bortom det. Gorbatjov – och senare Boris Jeltsin, president i Ryska federationen efter att Sovjetunionen imploderat 1991 – satte sig emot. USA, Tyskland och Internationella valutafonden försåg Moskva med miljarder dollar för att få slut på protesterna (även om mycket av pengarna försvann då den elit som hade kontrollen över Rysslands regering överförde dem till bakkonton utomlands). När president Bill Clinton berättade för Jeltsin att Estland, Lettland och Litauen – de tre baltiska stater som tidigare varit sovjet-republiker – skulle bli Nato-medlemmar en dag tiggde Jeltsin om att få slippa något så föröd-mjukande. Clinton höll då fram en muta om att Ryssland kunde få bli medlem i en rad institutioner i Väst, bl a det prestigefyllda G7 bestående av de mäktigaste demokratiska industrinationerna. Jeltsin gav vika, han hade inget alternativ. (2014 blev Ryssland uteslutet ur G8 som bestraffning för annekteringen av Krim.)

Med allt detta sagt är det också viktigt att notera att kampanjen för att utvidga Nato inte bara var ett maktspel av det Väst som gått segrande ur kalla kriget. De mest entusiastiska förspråkarna för utvidgning var ledarna (och till viss del befolkningarna) i länderna i Central- och Östeuropa, som var ivriga att bli av med Kremles ok och få komma med på den västliga sidan. För en del av dem var detta en principfråga, för andra handlade det om ett tillfälle att få hoppa på den vinnande sidan, som inte gick att motstå. Oavsett detta var neutralitet inte något lockande alternativ. Den tjeckiske författaren Milan Kundera definierade en gång ett litet land som ”ett som vet att det kan försvinna när som helst” och om ledarna för dessa nyblivna självständiga stater inte hade läst sin Kundera hade de upplevt tillräckligt av modern historia för att kunna dra samma slutsats.

Václav Havel kände Kundera väl. När dramatikern och oppositionsmannen 1989 helt osannolikt blev Tjeckoslovakiens president höll han fram en stor vision om ett ”Europa fritt och helt” och tryckte på för att amerikanska och sovjetiska trupper skulle lämna Central- och Östeuropa. På sommaren 1990 hade han emellertid börjat se fördelarna med Natos Artikel 5, som lovar att en attack på någon enda medlemsstat kommer att betraktas som en attack på alla medlemmar. Som han senare skulle uttrycka det vid ett möte på tu man hand med president Clinton under ett besök i Washington: ”Vi lever i ett vakuum ... Det är därför vi vill gå med i Nato.”⁴ Lech Walesa, hjälten i polska *Solidarność* som också blev president i sitt land, gav uttryck för samma uppfattning, förstärkt av djup fruktan för en rysk återkomst.⁵ Sarotte skriver (baserat på protokoll från samtalen där hemligstämpeln lyfts) att dessa vädjanden

² Dessa samtal mellan Gorbatjov och Kohl skedde 18 mars. Se Sarotte a.a., s. 58

³ Här bör påpekas att Gorbatjov i sin till svenska översatta självbiografi, *Som jag minns det* (2013), inte nämner något om de förhandlingar som fördes med Baker och Kohl om återföreningen av Öst- och Västtyskland. Däremot skriver han ganska utförligt om detta i sina memoarer, se [Michail Gorbatjov och James Baker om Natos utvidgning](#).

⁴ Samtal med Clinton 20 april 1993. Sarotte a.a., s 161.

⁵ Walesa lyckades 24 augusti 1993 få Jeltsin att skriva under ett gemensamt uttalande där det bl a sades att ett polskt medlemskap i Nato ”inte stred mot andra staters intressen, inklusive Rysslands”. Sarotte a.a., s 164

berörde Clinton djupt och gjorde honom övertygad om att Nato inte bara var ”nyckeln” till Europas säkerhet, utan också till stabiliteten.

Många var skeptiska till utvidgningen. General Colin Powell, då USA:s överbefälhavare, sade att han ”inte var säker på vad Nato skulle betyda” med så många nya nationer, som inte delade samma demokratiska traditioner som de tolv ursprungliga medlemmarna (Belgien, Kanada, Danmark, Frankrike, Island, Italien, Luxemburg, Nederländerna, Norge, Portugal, Storbritannien och USA) och de fyra som tillkom mellan 1952 och 1982 (Grekland, Turkiet, Västtyskland och Spanien efter Franco). De båda första försvarsministrarna under Clinton, Les Aspin och William Perry, var oroliga för att om Nato tog sig närmare den ryska gränsen skulle Kreml kunna svara med att lämna samtalen om reducering av antalet kärnvapen. Många inom USA:s utrikesdepartement var oroliga för att Natos utvidgning österut skulle äventyra Jeltsins bräckliga demokratiska experiment och föra ultranationalister till makten.

I maj 1995 undertecknade 18 tidigare amerikanska tjänstemän, främst inom utrikestjänsten, ett öppet brev där de uttryckte sin oro för att utvidgningen av Nato riskerade att ”öka på den instabilitet som nu råder i zonen mellan Tyskland och Ryssland” och kunna övertyga ”majoriteten av ryssar att USA och Väst försöker isolera, omringa och underkva dem i stället för att integrera dem i ett nytt europeiskt system av kollektiv säkerhet”. I en debattartikel i *New York Times* höll George Kennan, Rysslandsspecialisternas Grand Old Man och arkitekten bakom USA:s *containment*-politik [att hålla tillbaka Sovjet] efter andra världskriget, med dem och fördömde utvidgningen av Nato som ”det mest ödesdigra misstag USA gjort under allt som skett efter kalla kriget”. Senator Sam Nunn och Brent Scowcroft, som varit nationell säkerhetsrådgivare åt president Bush, skrev ytterligare ett debattinlägg i *New York Times* där de krävde ”en definitiv, rent av permanent, paus” av utvidgningen. I artikeln citerade de vad John Maynard Keynes skrivit om misstagen i efterspelet till första världskriget: ”den fatala felkalkylen av hur man ska handskas med en demoraliserad före detta motståndare” – ett misstag ”vi inte får upprepa”.

Men några av Clintons främsta rådgivare såg utvidgningen av Nato som något av en mission. Hans topprådgivare i Rysslandsfrågor (och tidigare klasskamrat vid Oxford) Strobe Talbott skrev i denna tidning att Natos enda uppgift var inte att hålla tillbaka Ryssland.⁶ Väst kunde stå inför andra hot och dessutom kunde alliansen bidra till att stärka de demokratiska institutionerna och uppslutningen kring den fria marknaden bland medlemsstaterna. Han medgav att kritikerna hade en poäng i att Ryssland kunde tänkas se utvidgningen som belägg för att ”grimman började stramas åt och skulle kunna vidta defensiva om än inte offensiva motåtgärder” och tillade, att ”om inte utvidgningen av Nato sköts på ett skickligt och förutseende sätt, så kan den leda till nya spänningar och motsättningar”, men samtidigt sade han också att ”om man låter Nato vara kvar i den konfiguration det hade under kalla kriget skulle också det vara ett enormt misstag”.

Hans argument var svaga och utsattes också för kritik i nästa nummer.⁷ I sina efterforskningar i arkiven upptäckte Sarotte till sin förvåning att inte ens Talbott själv trott på det han argumenterat för. I ett memorandum till utrikesminister Warren Christopher den 12 september 1994, ett år före artikeln i *New York Review of Books* medgav Talbott att ”Natos utvidgning, när den inträffar, kommer per definition att uppfattas som bestraffning eller en ny form av *containment* av Stora Stygga Björnen”.⁸ Han avfärdade också motsatta uppfattningar som irrelevanta eller värre. När Frankrikes president Jacques Chirac varnade en kollega till Talbott för att Nato gick för långt och för snabbt fram i utvidgningen – när Chirac skrev: ”Vi

⁶ [Why NATO Should Grow](#), *New York Review of Books*, 10 aug 1995.

⁷ [Should NATO Grow? A Dissent](#), *New York Review of Books*, 21 sept 1995.

⁸ Cit. av Sarotte, a.a., s. 195

har förödmjukat dem för mycket ... läget i Ryssland är mycket farligt” misstänkte Talbott att Chirac och en del andra europeiska ledare var i maskopi med utrikesministeriet i Moskva och planerade att skapa en alternativ plan för europeisk säkerhet, en som mindre lutade sig mot Nato, dvs mindre mot USA. Talbott utsåg Richard Holbrooke – sin kollega i USA:s utrikesdepartement och en mästare på byråkratiska knep – att leda en särskild kommission om Natos utvidgning där man skulle se till att rapporten till Clinton så gott som bara skulle lyfta fram argumenten för och tona ner dem som talade emot.

Men till och med några av de mest entusiastiska förespråkarna för utvidgningen insåg att den inte fick gå hur långt som helst – och den gränsen utgjordes av Ukraina. Utvidgningen fortsatte – med början 1999 med Tjeckien, Polen och Ungern – och Ukraina tycktes vara en logisk kandidat att bli medlem inom en nära framtid. Men, för att tala med Sarotte, till och med Holbrooke ”avstod från sin vanliga roll som bulldozer och köra över alla invändningar för att i stället konstatera att ”Ukraina är den känsligaste frågan”.

Vid en konferens med Natoländernas utrikesministrar tänkte USA:s utrikesminister Christopher högt och sade att om alliansen höll fast vid samma takt i utvidgningen skulle det vara ”svårt att se hur Ukraina skulle kunna acceptera att bli kvar som buffert mellan Nato, Europa och Ryssland” – och av den orsaken förordade han att processen bromsades in. Nästan alla de andra utrikesministrarna höll med om att det skulle vara för provokativt att erbjuda garantierna i Natos Artikel 5 till ett stort land med omfattande kontakter – geografiska, historiska, kulturella och ekonomiska – med Ryssland. Med Sarottes ord tycktes Ukraina vara ”en bro för mycket för att få bli medlem och det ansågs bäst att tills vidare låta det tillhöra en särskild kategori” – fast ingen brydde sig om att klargöra vad en ”särskild kategori” var. Frågan sparkades därför en bit ner efter vägen som en burk som hotade att explodera.

I april 2008 plockade George W Bush upp burken vid Natos toppmöte i Bukarest. Det var hans sista år som president. Han ville, som en av hans rådgivare uttryckte det, ”göra en markering” för sina ambitioner att gå till eftervärlden som förespråkare för demokrati runt om i världen. Invasionen av Irak, som han trodde skulle leda till att friheten flammade upp över hela Mellanöstern, gick inte så värst bra, men han var imponerad av Orange-revolutionen i Ukraina och att landet valt oppositionsledaren Viktor Jusjtjenko till president. På toppmötet skulle Nato redan välja in Albanien och Kroatien som nya medlemmar. I en överraskande manöver yrkade Bush på att både Ukraina och den tidigare sovjetrepubliken Georgien skulle få tillgång till en ”Handlingsplan för medlemskap” med baktanken att de skulle få fullt medlemskap någon gång senare.

Hans tanke mötte omedelbart kritik, i en del fall upprört, av andra av Natos ledare, inte minst Tysklands förbundskansler Angela Merkel, som – i likhet med flera amerikanska tjänstemän i de båda föregående administrationerna – ansåg att en sådan åtgärd först och främst inte gick att tillämpa, eftersom Ukraina inte klarade av att tillgodose en rad av Natos krav för medlemskap (bland annat en sträng anti-korrupsions politik) och för det andra att det var onödigt att provocera Ryssland. När toppmötet var över var det ändå Bush som stod som segrare. I den officiella kommunikén hette det: ”Nato välkomnar Ukrainas och Georgiens Euro-Atlantiska mål att bli medlemmar av Nato”, varpå det tillades – mer bestämt än någon hade kunnat förutse – ”Vi enades idag om att dessa länder kommer att bli medlemmar av Nato”. Det kanske inte var någon tillfällighet att etniskt-ryska aktivister i Georgien fyra månader senare kastade ut georgier från Sydossetien och Abchazien och ”begärde” rysk militär hjälp, bl a installation av permanenta baser.

Med all säkerhet var det ingen tillfällighet att Ryssland 2014, när demonstranter i Ukraina jagat bort den av Moskva stödde presidenten Viktor Janukovitj och fick en ny regering som tog steg mot anslutning till EU, reagerade på Västs framstöt genom att annektera Krim (som

Chrusjtjov 1954 skänkt till Ukraina som en symbolisk gåva) och skickade specialstyrkor, iförda uniformer utan några kännemärken, för att bistå pro-ryska separatister i kampen mot den ukrainska armén i de östliga provinserna Donetsk och Luhansk. (Under de åtta år som gått har över 14 000 personer dött i detta krig, bland dem minst 500 ryssar.)

De varningar George Kennan, William Perry och andra framfört två decennier tidigare om att när rysk ekonomi återhämtat sig något kunde en ultranationalistisk höger komma till makten, och spela på förbittringen över förödmjukelserna, skulle nu besannas med Vladimir Putin. Putin, en tidigare KGB-officer som sett Berlinmuren falla och som premiärminister under Jeltsin fått uppleva hur Kreml gått med på att låta Väst ta över Östeuropa, hade nu bestämt sig för att återskapa det gamla ryska imperiet, eller i varje fall inte tillåta att ännu en bit av det, i synnerhet inte Ukraina, skulle knipsas av.

Putin hade gjort sig känd som den som betecknat Sovjetunionens implosion som ”den största geopolitiska katastrofen” under 1900-talet och hade också en gång sagt till president George W Bush att Ukraina ”inte var något riktigt land”. I ett ilsket och rörigt timplågt anförande i tv den 21 februari, som kulminerade med att han erkände Donetsk och Luhansk som självständiga republiker (skuggor av Sydossetien och Abchazien) gick Putin inte bara till storms mot utvidgningen av Nato, utan slog också fast att Ukraina inte var någon legitim suverän stat och påstod (med en lögnaktig version av historien) att det var något som bolsjevikernas Ryssland skapat och som nu måste återgå till fällan eller i varje fall få status av neutralt land i den nya eran av rivalitet mellan Öst och Väst.⁹ Kravet skulle ha varit omöjligt att godta efter 30 år av ukrainsk självständighet, det var skandalöst – ”neutralitet” var bara en förskönande omskrivning för kapitulation – i ett läge då 190 000 ryska trupper hade samlats vid landets gräns. Detta måste Putin ha insett.

Bär utvidgningen av Nato skulden för Putins revanschism, eller har den bara blivit en ursäkt för hans besatthet att vilja återskapa det ryska imperiet? Förmodligen båda delar. Hans förbittring över att Ryssland förlorat sin ställning efter nederlaget i kalla kriget saknar inte grund. Men det ger inte honom, eller någon politisk ledare över huvud taget, rätt att korrigera den förlusten med krafttag och våld. Tre av USA:s presidenter drev utvidgningen av Nato för hårt och med alltför många ohederliga försäkringar om att det senaste steget också skulle bli det sista. Natos uttalande vid toppmötet i Bukarest 2008 om att Ukraina och Georgien vid någon tidpunkt ”kommer att” bli medlemmar av alliansen var ett oerhört misstag, vilket de flesta medlemsstaterna insåg redan då, inte minst på grund av att det inte fanns någon verklig vilja att få med dem inom någon snar framtid och att då säga något annat blev bara en onödigt provokation i Moskvas ögon samtidigt som det ingav Kyiv och Tbilisi falska förhoppningar. Men de nationer som tidigare varit fångna i sovjetblocket var – och är så fortfarande i fallen Ukraina och Georgien – verkligen angelägna om att liera sig med Väst efter att under så lång tid ha lidit under Östs förtryck.

En mer resonabel ledare än Putin skulle i vilket fall som helst inte ha krävt något juridiskt dokument med garantier för att Ukraina aldrig skulle gå med i Nato. I vetskap om att inget sådant dokument skulle se dagens ljus borde han ha varit i stånd att urskilja att det fanns många goda skäl till att något sådant medlemskap inte skulle erbjudas de båda länderna, sannolikt inte under hans livstid eller än längre. Biden sade också ungefär detta öppet. Han erbjöd också Putin öppenhet om militärövningar i regionen, rätt att på plats inspektera USA:s robotbaser i Polen och Rumänien för att kunna verifiera att de inte kunde avfyra offensiva kryssningsrobotar (vilket Putin sagt att de kan) plus en konferens för att omvärdera europeiska

⁹ Se även Putins tal i juli 2021, där han utvecklar sin syn på historien: [Om den historiska enheten mellan ryssar och ukrainare.](#)

säkerhetsfrågor under tjugoförsta århundradet med speciell inriktning på legitima ryska intressen. En mindre storvulen ledare – framför allt någon med intresse av att bygga ett mer inkluderande samhälle och en mer framgångsrik ekonomi (inget av detta har ingått bland Putins mål under hans 22 år vid makten) – kunde ha sett de politiska fördelar som gick att utvinna på dessa ”förtroendeskapande åtgärder” som erkännanden av hans legitima skäl till missnöje.

Två frågor återstår. Först, om Nato inte utvidgats, om länderna i Central- och Östeuropa fått sköta den egna säkerheten, skulle Putin då ha lämnat dem i fred? Om inte Estland, Lettland och Litauen gått med i Nato skulle de då fortfarande vara självständiga stater? Av vad vi kan lista oss till 2022 är svaren på de frågorna högst osäkra.

För det andra, fanns det något realistiskt alternativ till en utvidgning av Nato? Fanns det ett sätt att tillgodose Central- och Östeuropas säkerhetskrav utan att hota ryska intressen, som de definierades av Moskva? Sarotte hävdar att det gjorde det. När Bill Clinton varit president nästan ett år kom en grupp av hans rådgivare – inte minst överbefälhavaren general John Shalikashvili – med idén om Partnerskap för Fred (PFF).¹⁰ Det kunde tilltala en del nya självständiga stater (även andra om de så önskade), hjälpa dem att integreras med Väst via fria marknader och demokratiska institutioner och bygga upp deras försvar utan att dra en ny militariserad linje genom Europa och därmed oroa Ryssland.

Clinton var het till idén. Jeltsin kallade den ”lysande” och ville att Ryssland också skulle få vara med. Under det år som PFF varade fungerade det ”förvånansvärt bra”, konstaterar Saorotte. Men till sist blev det Natos ångvält som tog hem spelet. Lech Walesa var rädd för att Väst skulle gå miste om en möjlighet att ”stoppa in björnen i buren”. Václav Havel gick inte med på att ansluta sig till PFF förrän Clinton gett honom försäkringar om att det var ”första steget mot fullt medlemskap i Nato”.

Sarotte tar också upp inrikespolitiskt tryck i USA och Ryssland. Skandalerna kring Clinton och rättegången om riks rätt gjorde att han ägnade sig mindre åt utrikespolitik och gav fritt spelrum för entusiasterna för utvidgning i sin omgivning att bestämma över politiken. Jeltsins granatattack 1993 mot den ryska parlamentsbyggnaden – hans enda lösning för att förhindra vad han ansåg vara ett försök av hårdföra kommunister och öppna fascister att ta kontroll över regeringen – visade att de demokratiska reformerna i Ryska federationen var betydligt bräckligare än det kunde förefalla. Och när han året därpå invaderade Tjetjenien blev de tidigare medlemmarna av Warszawapakten bara så mycket mer angelägna om att få ställa sig under Natos beskydd.

De förändringar som skett de två senaste decennierna – Natos expansion, misslyckandet för reformerna i Ryssland och framväxten av en imperienostalgi bland de styrande i Moskva, som nådde sin klimax med annekteringar och så till sist den brutala invasionen av Ukraina – inget av detta var oundvikligt. Men med någon som Putin i färd med drömmar om att stärka sin makt hade det varit svårt att förhindra.

Översättning: Björn Erik Rosin

Tillägg (24/5 2022)

Så här beskrivs Bakers löften till Gorbatjov om Nato-utvidgningen i UI:s skrift *Ukraina-Belarus-Ryssland* (2022).

Ett annat vanligt skäl som ryska företrädare hänvisar till är att västmakterna, med USA i spetsen, skulle ha brutit mot ett löfte vid kalla krigets slut om att Nato inte skulle utvidgas. Detta trots att

¹⁰ PFF var ett projekt som organiserade icke-Nato-medlemmar. Mer om detta, se [Partnerskap för fred](#) på Wikipedia (där redovisas bl a medlemsstaterna).

Sovjetunionens siste ledare, Michail Gorbatjov, förnekade att ett sådant löfte skulle ha getts. Vad som diskuterades vid den aktuella tidpunkten, i juli 1990, var i själva verket frågan om östra Tysklands inlemmande i Nato, som en del av ett återförenat Tyskland. Den dåvarande amerikanske utrikesministern James Baker hade tidigare gett ett löfte till Gorbatjov om att Natos ansvar inte skulle utvidgas till östra Tyskland – dåvarande Östtyskland – efter återföreningen. Men efter närmare eftertanke ändrade sig Washington. Det nya avtalet mellan Gorbatjov och Tysklands förbundskansler Helmut Kohl den 16 juli gick i stället ut på att inga trupper från andra Natoländer skulle kunna baseras i östra Tyskland förrän de sovjetiska trupperna hade tagits hem, alltså bara ett temporärt stopp. Det skulle heller inte utplaceras några kärnvapen i östra Tyskland. Diskussionen gällde alltså inte hela Östeuropa, så som ryska företrädare senare hävdade. Frågan om Natos utvidgning var överhuvudtaget inte på tapeten vid den tidpunkten eftersom både Sovjetunionen och Warszawapakten fortfarande var intakta. Det var först flera år senare som frågan kom upp och då drevs den företräddes av de nya demokratierna i Östeuropa själva, däribland Polen, Ungern och Tjeckien. Till en början var flera av Natos medlemmar i själva verket skeptiska till en utvidgning.

Lästips

Gary Dagorn: [Natos utvidgning i Östeuropa – så gick den till](#) (artikel ur *Le Monde*)

Taras Bilous: [Kriget i Ukraina, internationell säkerhet och vänstern](#) (särskilt s. 4 ff)

[SVT backar efter faktafel – klipper om Rysslanddokumentär](#) (Kritik mot TV-dokumentär)

[Varför är Ryssland så besviket på väst? Hopp blev brustna illusioner](#) (DN 23/1 2022)

[Putin kallar det ”lögn” – det hände egentligen](#) (*Aftonbladet*)

Tyvärr är båda artiklarna låsta (kräver prenumeration).

Dokument:

[Michail Gorbatjov och James Baker om Natos utvidgning](#) (med deras egna ord)

[Record of conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker in Moscow](#)

[Sju myter och fakta om den nuvarande konflikten mellan Ryssland och Ukraina](#) (Europeiska kommissionen)

Video:

Intressant är följande video där Mary Sarotte diskuterar sin bok *No One Inch*:

<https://www.youtube.com/watch?v=RXBKGRPwfZw>

Ännu intressantare (och något längre) är följande Zoom-föreläsning organiserad av *Kyiv*

School of Economics (KSE) 24/3 2022: <https://www.youtube.com/watch?v=aHj0K9PofCw>